

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱԹԵՐԹ

ԹԻԻ 4-5
ԱՊՐԻԼ-ՄԱՅԻՍ

19. ՑԱՐԻ 1922

Ցարեկան 30 ֆրանկ:

Մ Ա Ց Ե Ն Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ԹԵՂԻՊՈՐՈՍ ԱՊՐԻԿՈՒԹԱՆ ԵՒ ՆԱՆՆԱՆԱՍՈՐԻ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ

ԵՒ ՆԱՆՆԱՍԻ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ՄԵԿԻՆՈՒԹԱՆ
ՀԱՅԵՐԷՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Կեղեցական-պատմական
եւ մատենագրա-
կան կրկին հարցեր
ունինք հոս մեր
առջեւ: — Հայոց
պատմութիւնը
կարճ խօսքերով
կը յիշատակէ թէ
թ. դարու սկիզբը
Մսակերի արքու-

Թեոդորոս Ապիկուռա Սշոտ
ներք եկած է եւ հոն քաղկեդոնի վարդապե-
տութիւնը քարոզած, այս առիթ տուած է Նա-
նայի Միջագետքէն Հայաստան անցնիլ պայ-
քարելու Թեոդորոսի հետ, ուր պապ յանձնա-
րարութիւնն ընդունած է Բագարատ Բագրա-

տունիէն՝ յօրինելու Յովհաննու աւետարանին
մեկնութիւնը:

Հ. Բ. Չրաքեան՝ Նանայի մեկնութեան
հրատարակութեան¹ ներածութեան մէջ եւ
L. Mariès² այս հրատարակութեան քննադա-
տութեան առթիւ մանրամասնօրէն ծանրացած են
այս կրկին խնդիրներու շուրջը, ջանալով լուսա-
բանել ընդարձակ գծերով: Բայց ոչ ամենայն
յաջողութեամբ: Անոնք չեն անդրադարձած մեկ-
նութեան յառաջարանին մէջ տեղի ունեցած
խանգարման մը, եւ չեն օգտուած այս նիւթի
վերաբերեալ բոլոր մատչելի աղբիւրներէն, որոնք
կը լուսաւորեն կարգ մը մթառութիւններ:

¹ Նանայի Ասորոց վարդապետի մեկնութիւն Յով-
հաննու Աւետարանին, Վենետիկ 1920, 80, էջ 1Թ + 448
(Թանգարան Հայկական Հին եւ նոր դպրութեանց. Ի.)
(Թանգարան թիւնն եւ Նանայի Մեկնութեան սկիզբը հրատա-
րածութեան նախ ԲՁԹ. 1915, էջ 279-93, 1916, էջ 2-5,
բազում են նախ ԲՁԹ. 1915, էջ 279-93, 1916, էջ 2-5,
6-15 (Հ. Բ. Չրաքեան՝ Նանա մեկնիչ եւ իր մեկնութիւնը
Յովհաննու Աւետարանին): Յառաջարանը քաղուածաբար
հրատարակած է նաեւ Զարբանէլեան՝ Մատենադարան
հրատարակած է նաեւ Զարբանէլեան՝ Մատենադարան
հրատարակած է նաեւ Զարբանէլեան, Վենետիկ, էջ 620, Ալեքան
Թարգմանութեանց նախնեաց, Վենետիկ, էջ 620, Ալեքան
Թարգմանութեանց, § 215, էջ 241-246 մեծադիր հրատարակու-
մանը H. Марр, Аркаун, монгольское название Християн и
Թերթիկ Византийский Временник, XII, 1906, էջ 11 եւ յՋ.
Թերթիկ Византийский Временник, XII, 1906, էջ 11 եւ յՋ.
հանդերձ ուստի թարգմանութեամբ: Հմմտ. եւ Յ. Մար-
կուարտ՝ Հայ Բագրատունեաց ծիղազարութիւնը ծանօ-
թութիւններով. Թրգմ. Հ. Մ. Հայագեան. Վիեննա 1913,
էջ ԺԲ-ԺԳ:

² L. Mariès, Un commentaire sur l'évangile de
St. Jean, rédigé en arabe (c. 840) par Nonnos (Nana) de
Nisibe, conservé dans une traduction arménienne (c. 856).
Revue des Études arméniennes, t. 1 (1921) p. 273-296.

1.

Թէոդորոս Ապիկուռա (մերիններէն Եպիկուռայ կոչուած եւ Յոյներէն Ἀβουχαρῶ, արաբիէն Abū Qurra յորջորջանքն է, որ կը նշանակէ « Հայր զովացման¹) ծնած է Ը. դարու կէսին, հաւանօրէն Եգիպտոսի Իւր գրուածներու խորագիրներու մէջ կ'անուանուի ինքը եպիսկոպոս Խառանի (ἐπίσκοπος τῶν Καρῶν կամ Χαρόῶν), Թէոդորոս եռանդուն ջատագով էր քաղկեդոնի վարդապետութեան, եւ կը համարուէր Մաքսիմոսի հետեւող: Վարժած հետտորութեան մէջ եւ հմուտ արաբերէն լեզուի կը սիրէր վիճարանիլ արաբացիներու եւ մանիքեցիներու հետ, նաեւ քրիստոնեայ հերձուածներու՝ նեստորականներու եւ միաբնէից հետ յաճախ կը մաքառէր բանիւ եւ գրով: Թողուցած է աստուածաբանական-վիճական բովանդակութեամբ բազմաթիւ գրութիւններ արաբերէն լեզուաւ², որոնցմէ ոմանք թարգմանուած են նաեւ յունարէնի³: Ինքը կը համարուի արաբերէն լեզուաւ գրող առաջին քրիստոնեայ մատենագիրը:

Թէոդորոս ժամանակ մը ապրած է Երուսաղէմ Ս. Սաբայի վանքը Հարուն ալ Ռաշիտի եւ ալ-Մամանի (813—833) օրով: Հոս պատուէր կ'ընդունի Երուսաղէմի Թովմաս պատրիարքէն (իրը 807—821) միաբնեայ Հայոց վարդապետական թուղթ մը գրել եւ յորդորել, որ ընդունին Քաղկեդոնի ժողովոյն վարդապետութիւնը: Այս թուղթը գրած է Թէոդորոս արաբերէն լեզուաւ, զոր Միքայէլ Սիւնկեղղոս թարգմանած է յունարէն եւ որ ապա Պատրիարքէն առաքուած է Հայաստան (հաւանօրէն հայերէն թարգմանութեամբ): Թուղթս հասած է մեղի յունարէն թարգմանութեամբ⁴ միայն, որ այսպիսի խորագիր կը կրէ:

¹ Ըստ Grafի, էջ 5 (Vater der Erquickung). Հմտ. այս մասին եւ L. Mariès, Epikoura = Aboukara, ի թերթին Revue des Études arméniennes I (1921), էջ 439-41) Ըստ տեղեկատուութեան P. Peetersի.

² Հմտ. Dr. Georg Graf, Die arabischen Schriften des Theodor Abū Qurra, Bischofs von Harrân (ca. 740-820). Paterborn 1910. Գարձեալ նոյն հեղինակին՝ Des Theodor Abū Kurra Traktat über den Schöpfer und die wahre Religion. Münster i. W. 1913. (Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters. Bd. XIV, Heft 1.)

³ Հմտ. Theodor Abucaræ Episcopi Cariae varia contra haereticos, Judaeos et Saracenos opuscula nunc primum graece et latine ex... in lucem... lata. Interpretibus Fr. Turriano et Jacobo Greterio S. J. Ingolstadtii 1606. Հմտ. Ծոխագոյն եւս Migne P. gr. 97, 1453-1610.

⁴ Կը միջի նաեւ վրացերէն թարգմանութիւն մը խորագրով՝ թուղթ Երանելոյն Թովմայի Երուսաղէմացոց

« Թուղթ որ բովանդակէ զուղղափառ հաւատս, առաքեալ յերանելի Թովմաս պատրիարքէ Երուսաղէմացոյ առ հերետիկոսս ի Հայս յարաբերէն լեզու ասացեալ ի Թէոդորոսէ, յորջորջելոյ Աբուկառա, յեպիսկոպոսէ Խառանի (Καρῶν), եւ ի Միքայէլ երիցուէ եւ սիւնկեղղոսէ եկեղեցոյն Երուսաղէմացոց ի յոյն բարբառ թարգմանեալ, յորոյ ձեռն եւ առաքեցաւ բովանդակէ զմիայն եւ զճշմարիտ հաւատս աւանդեալս ի ժողովին Քաղկեդոնի զքրիստոնէ Տեառնէ եւ զԱստուծոյ մերմէ, (Migne, P. gr. 97, էջ 1503—522):

Թովմաս Երուսաղէմի սթոռին վոյս էր իրը 807—821 տարիներուն: Միքայէլ Սիւնկեղղոս յայտնի անձնաւորութիւն մըն է եկեղեցական եւ մատենագրութեան Պատմութեան մէջ¹. 798էն ի վեր կը գործէր անիկա իբրեւ երէց Երուսաղէմի Ս. Գերեզմանին, 811ին աւուանեց զինքը Թովմաս պատրիարք սիւնկեղղոս (քարտուղար-տեղապահ). բայց հազիւ երկու տարի մնաց այս պաշտօնի մէջ. 812 Սեպտեմբեր 1—813 Յունիս 10 շրջանին ստիպուեցաւ թողուլ Երուսաղէմն եւ փախչել Կ. Պոլիս, ուր եւ վախճանեցաւ 846, Յունուար 4ին:

Ուստի Ապիկուռայի թղթին գրութեան եւ թարգմանութեան ժամանակը պէտք է զետեղել 811—813 Յունիս 10 տարիներու մէջ (համաձայն Graf, անդ, էջ 9):

Այս միջոցին Հայաստանի իշխանութեան գլուխն էր Աշոտ պատրիկ, «Մսակեր», կոչուած՝ Սմբատ սպարապետի որդին (306/7—825/6): Դաւիթ կաթողիկոսի (806—833) օրով:

Ապիկուռայի թուղթը, անշուշտ հայերէն թարգմանութեամբ, հասաւ Աշոտ պատրիկին ձեռքը: Թէ ինչ եղաւ առաջին ազդեցութիւնը յայտնի չէ. բայց կ'երևայ թէ Աշոտ Հայաստանի հրաւիրեց զԱպիկուռայ, աւելի մերձուստ ճանաչելու զինքը եւ լսելու անոր վարդապետութիւնը՝ Թէոդորոս հետեւած է հրաւերին:

Աշոտ միւս կողմանէ ուզած է լսել նաեւ յակորիկեան Ասորոց Ապու-Ռայթայ վարդապետի կարծիքը Թէոդորոսի վարդապետութեան

հայրապետի ընդդէմ Հայոց հմտ. Церетели, Полное собрание надписей Гелатского монастыря і Գիրս Древности восточной Грузии восточной комиссии... հատոր Ա. Մոսկուա 1893, էջ 281. Հմտ. եւ Н. Марр, Армяны, էջ 8 եւս: ¹ Հմտ. S. Vailhé, St. Michel le Syncelle et les deux frères Grapti St. Théodore et St. Théophane թերթին Revue de l'Orient chrétien, VI (1910), p. 313-332, 610-642:

425-71

մասին եւ թղթով հարցուցած է անոր մտած-
մունքը թէոզորի թղթին մասին:

Պարսիսի Արաբերէն ձեռագրաց թ. 169
(յամէ 1654) կը պարունակէ թղ. 51բ—98բ

հինգ ճառ գրուած նամակի ձեւով, առ Abū
Rūṭa Chabib ibn Chadma Տակրիտեցի, որոնք՝
բաց ի առաջինէն, զանազան խորագիրներով
միարձեանայ վարդապետութեամբ կը զբաղին¹,
Երրորդ եւ չորրորդ նամակները կը բովանդակեն
Ապիկուռայի մասին խնդիրներ, եւ ուղղուած են
Աշոտ պատրիկի, ինչպէս չորրորդ թղթին մէջ
յանուանէ յիշուած է: Կարեւոր տողերն են:

(թղ. 81ա). Երրորդ թուղթ Աբու-Ռայ-

թայի Տակրիտեցւոյ. Հերբումն մեղքիտաց նկատ-
մամբ Միութեան: Աստուած պահպանէ զքեզ,
ով Պատրիկ, հաւատացեալ, հետեւող Աստու-
ծոյ կրօնին, պատուական... Քու նամակէդ իմա-
ցայ, ով Տէր, քու ուղածդ, որ ես այցելեմ
քեզի, եւ որ դուն նմանպէս այն դէպքին, որ
ես զայս զանց ընեմ եւ քու հրամանդ, քու
քովդ գալ, անտես ընեմ, ինչի պիտի գաս, եթէ
առ այս հնարաւորութիւն ըլլայ, որպէս զի
տեղի ունենայ հանդիպում մի ի մէջ Ապու Կու-
ռայի, իմաստնոյն, եւ իմ ի տնանկութեանս եւ
ի տկարութեանս... Աստուած թող երկարէ քու
կեանքիդ ընթացքը եւ բարի ընէ քու մասնակ-
ցութիւնդ եւ օրհնէ քու միտքդ եւ խորհուրդդ:
Անիկա շրջապատէ զքեզ (եւ) զիս գիտութեան
եւ խորհուրդի մարդիկներով, շնորհքով եւ
ձրիւք: Քու նամակդ, ով պատուական, գտաւ
զիս կապուած եւ կաշկանդուած եւ անհնարա-
ւորութեան մէջ, փութով քու հրամանիդ հե-
տեւելու եւ քեզի գալու: Ասիկա առանց տարա-
կուսի ինչի համար ձակատագիր մըն էր Աս-
տուծմէ եւ զիս շրջապատող մեղքերու պատիժ
մը, եւ առ Աստուած կ'աղաղակեմ ի նեղու-
թեանս: Արովհետեւ բոլոր ուժովս գուն կը գոր-
ծեմ, զիս փորձանքէս աղատելու, եւ առ այս
չեմ գտներ օգնական մը, (թղ. 81բ), անոր
համար կը տեսնեմ, որ ես մէկը պէտք եմ զըր-
կել, որմէ կը յուսամ թէ անիկա խօսի իմ մա-
սիս ճարտասան ոճով, եւ քու առջեւդ իմ
տեղս բռնէ, եւ որ անիկա զքեզ համոզէ այն
նկատմամբ, ինչ որ դուն Ապու Կուռայի այս
բանակցութենէ կը տեսնես, Քրիստոս եւ իւր
մասնակցութիւնն ըլլայ անոր հետ գիտութեան
ընթացքին, իբրեւ մէկու մը հետ, որ արժանի է

անոր վստահութեան, որ կ'ըսէ. Թող Պատաս-
խանը ձեզի հոգ չպատճառէ, եւ եթէ հարկաւոր
ըլլայ, պիտի տրուի ձեզի, ինչ որ պէտք էք
ըսել²:

Ելիան սարկաւագն է անիկա, իմ մերձա-
ւոր ազգականս... իրեն յանձնարարած եմ, որ
անիկա իմ թուղթս քու եւ ազատներու եւ միւս
քու քովդ գտնուող հաւատացելոց առջեւ կար-
դայ երեք անգամ, յառաջ քան¹ զվիճարանու-
թիւնը Աբու Կուռայի, իմաստնոյն վարդապետին:

(թղ. 84բ). “Երրորդ (կարդա՛) չորրորդ)

թուղթ Աբու-Ռայթայի Տակրիտեցւոյ, ապացոյց,
երիցս “Սուրբ անոր, որ վասն մեր խաչեցաւ” ին
համար, առ Աբու Լ-Խաբբաս (Abū'l-Chabbās)
պատրիկն, Աշուշա իբն Սինբատ (Asūchā ibn
Sinbāt), Խաբիբ իբն Խադմա Աստուծոյ Յիսուսի
Քրիստոսի ծառայէն... Լսեցի, ով տէր, Աբու
Կուռա գիտունին հայհոյութիւնը եւ ամբաստա-
նութիւնը, մեզի դէմ նկատմամբ անոր, որ մենք
Աստուծոյ — Փառք իրեն, հզօրին, յաւիտենա-
կանին — “Սուրբ” կը վերառաքենք եւ որ մենք
զայս (իբր կնիք) իւր փրկաւէտ, կենարար խա-
չելութեան յիշատակութեան կը կցենք, այնու
չենք երիցս կ'ըսենք. Սուրբ, Աստուած, Հզօր,
օր մենք երիցս կ'ըսենք. Սուրբ, Աստուած, Հզօր,
Անմահ, Խաչեալ, Օրհնեալ, ողորմեաց մեզ,
ես կը ձանձնամ զԱպիկուռա Փիլիսոփան, իբրեւ
այնպիսի մը, որ նրբատես չէ խօսքիս մեկնու-
թեան եւ նշանակութեան, թէ խաչեալն եւ
ի Մարեմայ Կուսէ ծնեալն մարդացած Աստուած
եւ սուրբ, անարատ, հզօր, անմահ Աստուած է:
Եթէ այս այսպէս է, այն ատեն իւր կողմանէ
նենգութիւն եւ պատրանք եւ կեղծիք կայ հան-
դէպ միամիտ եւ պատուաւոր մարդկան ի թիւս
հաւատացելոց, որպէս զի անոնք զինքը յայտնի
նեստորական չհամարին, որ նեստորի հետքերուն
կը հետեւի եւ անոր հաւատքն ըստ իւր ոճին
կը յերիւրէ, այնու որ ինքը խաչեալն, ի Սրբոյն
կը ծնեալն կը նկարագրէ հզօր յաւիտենական Աս-
տուած, եւ ինչ որ գեռ ստախօսն եւ մոլորեցու-
ցիչն նեստոր եւ իւր հետեւողներ կը խոստու-
վանին³:

Աբու-Ռայթայի խօսքերէն յայտնի կը
տեսնուի թէ այս թուին թէոզորոս Ապիկուռա
Աշոտի աբբունիքը կը գտնուի: Դժբախտարար
նամակը գրութեան թուական չունի: Յիշատա-
կուած սարկաւագն Ելիան հայ մատենագիր-
ներու Կանան է: Իր Հայաստան գալու մասին

¹ Առաջին անգամ ուշադիր եղած է այս կետին K.
Basā, Un traité des oeuvres arabes de Théodore Abou-
Kurra, p. 67.

² Այս ինքն՝ վիճարանութիւնը տեղի ունենային
յառաջ, որպէս զի ներկաները յառաջունքն զնուած պա-
տրաստուած ըլլան:

ակնարկութիւններ պահուած են հայ մատենագրութեան մէջ. Վարդան (էջ 78) կը գրէ.

“Յաւուրսն յայնոսիկ գայր եպիսկոպոս մի Ապիկուռա անուն առ Աշոտ, եւ ջանայր դարձուցանել զնա [յաղանդն] քաղկեդոնի. զոր լուեալ Բուրեա ոմն վարդապետ ի Միջագետս, առաքէ զարկաւազն Նանա, որոյ եկեալ մարտնչի ընդ Ապիկուռայ, եւ յաղթէ նմա զօրութեամբ... եւ հալածէ զնա իշխանն, եւ հաստատի եւս առաւել ի հաւատս Ս. Գրիգորի”:

Այսպէս ունի նաեւ Մխիթար Այրիվանեցի (էջ 68), իւր ժամանակագրութեան մէջ, ընդ մէջ ամացն 801/821.

“Եպիկուռայ ջանայր զԱշոտ իշխանն քաղկեդոնիկ առնել. իսկ Բուրեա վարդապետն առաքեաց զՆանան սարկաւազն իւր, որ յաղթեաց Եպիկուռայ եւ մեկնեաց զԱւետարանն Յովհաննու”:

Աբու-Ռայթա առանց տարակուսի նոյն է Բուրեա վարդապետին հետ¹, այսպէս սեղմեալ ձեւի մէջ: Թէ Վարդան ինչ աղբիւրէ գիտէ, յայտնի չէ. բայց Մխիթար իւր տեղեկութիւնները կը քաղէ Վարդանէն: Յամենայն դէպս պահուած էր հայ գրականութեան մէջ այս թղթակցութեանց մասին գրաւոր աւանդութիւն:

Այս դէպքը մանրապատում կ'աւանդէ նաեւ Գիորնեսիոս Թէլ Մահրէ առ Միքայէլի Ասորոյ, այսպէս.

Յունաց 1125 թուականին (812/813) Խառանի մէջ Թէոդորիկոս անուամբ եւ Պուգալա² մականուամբ Եգեսացի քաղկեդոնական աղանդաւոր մը ելաւ, որ կարճ միջոց մը Խառանի եպիսկոպոս եղած էր, բայց իրեն դէմ յարուցուած ամբաստանութեան մը համար Անտիոքի (Ուղղափառ) պատրիարքէն՝ Թէոդորեոսէ (785—812) վար առնուած էր: Ասիկա նորոգեց Մաքսիմոսի Վարդապետութիւնը եւ կ'աշխատէր քաղկեդոնականներու եւ

¹ Այսպէս նոյնացուցած էր արդէն 1906ին Goussen ի թերթին Theologische Revue, էջ 150. Հմտ. Graf, անդ էջ 18, ծն. 1.

² Այսպէս Puggālā ըստ H. Goussenի Theologische Revue, 1906, էջ 149. Chabot կը կարգայ Puggā, Մարկուարտ Պուգալ. Ժամանակագրութեան արարեթն թարգմանութիւնն al-fağal (F. Nauի Revue de l'Orient Chrétien, 2me Série, tome 1, p. 103). Ապուկուռա յորջորջեալքը այս կերպարանափոխութիւնն կրած է Միքայէլի քով հաւանորէն ծաղրական իմաստով. Յակոբիկեան պատրիարքն այսպէս ծածկէ անունն՝ Ապիկուռայի անձին բիծ դնելու համար. եւ արդէն ամբողջ պատմութեան ընթացքին կը նկատուի անոր մոլեռանդութիւնը: Puggālā կը նշանակէ բողոքական հմտ. Graf, անդ, էջ 19:

Ուղղափառներու մէջ հետեւողներ գտնել: Որովհետեւ քաղկեդոնականներու մէջ յաջողութիւն չունեցաւ, անոր համար Աղեքսանդրիանցաւ. եւ որովհետեւ իմաստակ մըն էր եւ հեթանոսներու հետ կը վիճարանէր եւ սարակիներու (արաբերէն) լեզուին հմուտ էր պարզամիտներէն կը սքանչացուէր: Եւ երբ Աղեքսանդրիա ալ բախտ չունեցաւ, Հայաստան գնաց: Եկաւ Աշոտ պատրիկին եւ առաջին տեսութեան իսկ մոլորեցուց զանիկա եւ (ասիկա) միտեցաւ անոր: Այն ատեն Նիրակոս (յակոբիկեան) պատրիարքը (793—812) Մծբնայ Նոննոս սարկաւազապետը զըկեց (Հայաստան Աշոտին), անոր հերետիկոսական կարծիքները խայտառակելու համար, որպէս զի չըլլայ թէ Հայերը մոլորեցնէ: Երբ անիկա (Նոննոս) հասաւ տեսաւ որ Աշոտ արդէն Պուգալայի հերետիկոսութեան միտեալ էր: Աշոտ կը խորհէր թէ Նոննոս՝ այդ երիտասարդը, չէր համարձակեր հակաճառել կամ նոյն իսկ երեւալ Պուգալայի, անոր բարձր համբաւոյն պատճառով իսկ երբ Նոննոս խնդրեց վիճել Պուգալայի հետ, վերջինս մերժեց, պատճառ բերելով թէ եպիսկոպոսի մը վայել չէ երիտասարդի մը հետ հակաճառել, վասն զի կը վատնար թէ կը խայտառակուի: Սակայն Աշոտ ստիպեց զինքը. եւ առաջին գումարման իսկ կործանեցաւ, երկրորդ տեսութեան պատասխան չկրցաւ տալ եւ պարտուեցաւ. եւ յայտնի եղաւ թէ Ս. Գրիգոր կարողացած չէր, եւ ոչ ալ սրբոց իմաստութիւնն ունէր: Ելաւ եւ շփոթահար հեռացաւ. իր վրայ կատարուեցաւ այն մարգարէական խօսքը, որ սինագոգի համար կ'ըսէ (Երեմ. Բ. 36). “Ինչպէս որ խայտառակուեցար Եգիպտոսէն, այսպէս ալ պիտի խայտառակուիս Ասորեստանէն”:

Երբ Աշոտ պատրիկը եւ իւր որդիները Նոննոս սարկաւազապետը պատուով պահեցին իրենց քով եւ անոր հետ շատ լաւ էին: Այս իմաստունը զԱշոտ եւ անոր որդիները եւ ասոնց ձեռքով բոլոր Հայերն ոչ միայն մոլորութենէ եւ երկար երեւութեան զգատեց, հապա նաեւ Յուլիանոս շատերը մոլորած էին այն միութենէն ետքը, զոր Աթանաս եւ Յովհաննէս (Օձնեցի) կաթողիկոսը յառաջ բերած էին¹:

¹ Michel le Syrien, Chronique, ed. J. B. Chabot t. III, p. 495—497. Հմտ. հասածս Յ. Մարկուարտ, Հայ

Դիոնեսիոս Թէլ Մահրէի այս տողերը կուգան աւելի լուսաւորելու խնդիրը: Դարձեալ 812 Թուականը կը ճշգրտի իբրեւ ժամանակ Ապիկուռայի եւ Նանայի Հայաստան գալուստի: Որովհետեւ Նանա Արարկոս պատրիարքի օրով Հայաստան եկած է, այս չի կրնար ի հարկէ պատճառ նկատուիլ թէ նաեւ առաքողը պատրիարքն եղած ըլլայ, քանի որ Աբու-Ռայթա յայտնապէս կը վկայէ թէ ինքն է ըրկողը:

Ապիկուռայի եւ Նանայի վեճաբանութեան մասին ունինք կարեւոր վկայութիւն մ'ալ Նանայի Յովհաննու Մեկնութեան յառաջաբանին մէջ, ուր կը գրէ հայ թարգմանիչը (էջ 5).

«Քանզի այր ոմն սարկաւագապետ գորով Նանայ անուանեալ, յոյժ հմուտ եւ վարժ ասորի գրութեան, ստացաւ ըրկորիցն առաքինութեան, պարկեշտ վարուք, մաքուր առ ամենայն մարմնական հեշտութիւնս, պղծերաբար ընկալեալ զընորհս վարդապետութեան ի հոգւոյն ուղղափառ հաւատոյն որ ի Քրիստոս, որ եւ յանուանեալ զոմն եռետիկոս, զայր պերճաբան եւ իմաստասէր, վանեալ հալածական առնէր յաշխարհէս Հայաստանեաց. որ երբեմն խոտորնակս ուսուցանէր, յերկուս բարձանելով զՔրիստոսի զանբարձանելի միաւորութիւնն, որ յետանքակ եւ անշիթ միաւորութեան: Եւ հաստատէ վերստին զնոյն ուղղափառ որ ի Քրիստոս դաւանութիւնն, մի յերկուց բնութեանց խոստովանել. զաստուածականսն՝ բնութեամբ, իսկ զնուաստականսն՝ կամաւոր յանձնառութեամբ»:

Հ. Զրաքեան, որուն անձանօթ մնացած են Ապիկուռայի անձնաւորութիւնն եւ իր մասին եղած այս մանրամասնութիւնները, նոյնացուցած է զԱպիկուռան Սահակ Մուսուսի եպիսկոպոսին հետ (Զրաքեան, էջ ԺԲ—ԺԳ), «որ ըստ աւելածայնութեան՝ Ապիկուռէն կոչուր» (Ասողեկ, էջ 158), «որ գրեաց պատասխանի թղթոյն Փոտայ Յունաց պատրիարքին, լի իմաստութեամբ եւ գիտութեամբ» (անդ): Ձեռքը կը յիշէ եւ վարդան. «Այսպիկ ի թղթոյն Փոտայ սակաւ ինչ գրեցաւ. որոյ գրեաց պատասխանի Սահակ Մուսուսի կողմէն, որ եպիսկոպոս էր Տայոց ի Աշուղքն. եւ հալածեալ անտի վասն հաւատոց, եկն ի Հայս առ Աշոտ» (էջ 85): Բայց յայտնի է որ «Ապիկուռ» եւ «Ապիկուռէն» իրարու հետ պարզ հեռաւոր

նմանահնչութիւն ունին եւ նոյնութեան վրայ խնդիր չի կրնար ըլլալ: Միւս կողմանէ պատմութիւնն կը վկայէ որ Ապիկուռէն Տայքէն հալածուած է միայն հակաքաղկեդոնական վարդապետութեան համար, մինչ Ապիկուռա պաշտպան էր Քաղկեդոնականութեան (Հմմտ. եւ Revue des Études arméniennes I, p. 441).

Նանա¹ ասորի սարկաւագապետս առանց տարակուսի նոյն անձնաւորութիւնն է այն Նաննոս Մծբնացի սարկաւագին հետ, որուն մասին Rubins Duval կը գրէ, La littérature syriacque, Paris, 1906, էջ 390, Հմմտ. Զրաքեան, անդ, էջ ԺԵ—ԺԶ): «Նաննոսի՝ Մծբնայ սարկաւագապետին՝ գրուածները բովանդակուած են Բրիտանական Թանգարանին Թ. 14.594 ձեռագրին մէջ: Գրութեանցը մէջ զլխաւորն է Թովմաս Մարգարէոյ² դէմ հակաճառութիւն մը՝ զոր գրեց Նաննոս բանտի մէջ, ուր դրած էր զինքը Մծբնայ կառավարիչը: Միւս աշխատութիւնները վարդապետական խնդիրներու վրայ թղթակցութիւններ են: Ըստ Բարհեբրէոսի³, Նաննոս մէկն եղած է ամբաստանողներէն զՓիլոքսենէս կամ զԱզար որդի Սարգայի՝ Պաղարտու եպիսկոպոսը, որ իր աթոռէն վար ձգուեցաւ 829 ին, ուրեմն Նաննոս Թ. դարու առաջին կէսին կ'ապրէր»:

Նաննոսի բանտարկութիւնը կը յիշատակէ նաեւ Արարկոս Գանձակեցի, երբ 10 գրէ (էջ 44):

«Եւ զսարկաւագ ոմն ասորի՝ անուն Նանս վասն համբաւոյ վարդապետութեան ըմբռնեալ անին առաջի Զարին. եւ նա խոստովանեցաւ համարձակութեամբ զՔրիստոս. եւ տաննեցաւ համարձակութեամբ արարեալ յորով ընալ զնա եւ ի բանտն արգել արարեալ յորով ժամանակս՝ յետոյ արձակեցաւ ինամօքն Աստուծոյ. որ եւ գրեաց զՄեկնութիւն աւետարանին ծոյ. որ եւ գրեաց զՄեկնութիւնն աւետարանին ծոյ. որ ի մահ մերձեցաւ (Նաւարդան (էջ 82) «որ ի մահ մերձեցաւ (Նանա) ի Զափրայ վասն հաւատոյ եւ տեսեալ արհաւիրաց արձակեցաւ»:

Այս տեղեկութիւնը յամենայն դէպս կապ չունին ասորական գրականութեան մէջ պահուած աւանդութեան հետ. մինչ հոն բանտարկ

¹ Թէ ինչ հիմամբ Հ. Ալիշան (Հայագատում, էջ 266, ճն. 5) «որ է Յովհաննէս, կը ստուգաբանէ, ինչ անձանօթ է, բայց յամենայն դէպս անճիշդ է:
² Թովմաս Մարգարէի Բէթ-Գարմայի նեստորական եպիսկոպոսն եւ մետրապոլիտն էր, որ ծաղկեցաւ Արրահամ եւ Թեոփոսիոս նեստորական պատրիարքներու օրով իբր Թ. դարու կէսին. Հմմտ. Ասեմանի Bibl. Or., հար. Բ, էջ 463 եւ 617:
³ Ժամանակագր. Եկեղ. Ա. էջ 363:

Բազմատունեաց ճիւղագրութիւնը. Թրգմ. Հ. Մ. Հարպութեան, Արեւնա 1913, էջ 31—32:

կութիւնը Մծբնայ կառավարէն տեղի կ'ունենայ, անշուշտ ի Մծբին, հոս Զափր ամիրայետին բռնութեանց մասին խօսք կ'ըլլայ, որ բանտարկեց Հայոց իշխաններն եւ ուրիշ քրիստոնեաներ Բաղրատի եւ Սամառայի մէջ: Կիրակոս եւ Վարդան ըստ ամենայն հաւանականութեան իրենց աղբիւր ունեցած են Յովհաննու Մեկնութեան յառաջաբանը այն ձեւին մէջ, ինչպէս հասած է մեզի. ուր ստուգիւ կը խօսուի բանտարգելութեան մը մասին, բայց շատ մութ խօսքերով: Այս պարագան Կիրակոս եւ Վարդան մերձեցուցած են Նանային, ինչպէս իրենցմէ շատ վերջը նաեւ Չրաքեան: Ինչպէս քիչ վերջը պիտի տեսնենք, Յառաջաբանին խօսքերը կը հային Բագարատ Բագրատունւոյ բանտարգելութեան մասին. ուստի եւ Նանայի նկատմամբ այսպիսի ենթադրութեան համար առ այժմ կ'ուռան չկայ հայ մատենագրութեան մէջ:

Նանա հաւանօրէն երկար չմնաց Հայաստան: Վարդանի այն տեղիքն, ուր կ'ըսուի թէ Աշոտ իշխանաց իշխան 869 թուին Շիրակաւանի մէջ ժողով մը գումարեց եւ «էր անդ եւ սարկաւազն Ասորոց Նանա» (էջ 82), անհիմն կ'երեւայ: Վարդան քաղած է տեղեկութիւնս Փոտի առ Հայս գրած նամակին կից՝ Նիկիոյ Վահան եպ. ի Գաւանութեան սկիզբը դրուած ծանօթութենէս.

«ԹԱ. Թուականութեան Հայոց (862) առաքեաց Փոտ Կոստանդինուպոլսի հայրապետն զՎահան Նիկիոյ արքեպիսկոպոս ի Հայս առ Զաքարիա. Հայոց Մեծաց կաթողիկոս, [որ եւ] արար զժողով ի Շիրակաւան զեպիսկոպոսաց բաղմաց եւ զկրօնաւորաց առաջին Աշոտոյ Հայոց սպարապետին... անդ էր եւ Նանան ասորի սարկաւազ մեծ եւ հոչակեալ Փիլիսոփայ» (հրտ. Մարտի, էջ 196):

Երբ Նանա տակաւին Աշոտ պատրիկի արքունիքը կը գտնուէր, ինչպէս Գիոնեսիոս Թէլ Մահրէի տողերէն կը տեսնուի, զինքը «Աշոտ պատրիկը եւ անոր որդիները պատուով պահեցին». եւ թէ «զԱշոտ եւ անոր որդիները մոլորութենէ... ազատեց»: Աշոտի որդիներու մէջ հոյակապ հանդիսացաւ մանաւանդ Բագարատ Բագրատունի, որ ապա Յարօնի հրամանատար եւ իշխան իշխանացս Հայոց» (Յովհ. Կաթ., էջ 115, տպ. Տիգրանի) կարգուեցաւ եւ իբր 835 ին Ալմութասիմ ամիրայետէն նշանակուեցաւ պատրիկ Հայոց (Չամչ. Բ, 430. Daghabaschian, էջ 5—6):

Ասիկա, նոյն 812 - 813 թուին հաւանօ-

րէն, ինդրեց Նանայէն Յովհաննու Աւետարանին կարճառօտ մեկնութիւն մը, ինչպէս կը պատմուի նոյն Մեկնութեան յառաջաբանին մէջ. զոր յանձն կ'առնու Նանա մեծ դժուարութեամբ. եւ վերագառնալով Միջագետք (Մծբին), հին ասորական Մեկնութիւններէն կը խմբագրէ բաղձացուած աշխատութիւնը — յընթացք երեք տարիներու, այն է 813 — 816, արարեալն ընդուաւ, եւ կ'ընծայէ Բագարատայ: Այս մասին յաճախ ակնարկութիւն կ'ընէ ուղղելով խօսքն Բագարատայ. «այլ դու ընդ սիրոյն հանգամանս եւ զիշխանական հրամանսդ շարայարեցիր (էջ 4) կամ «առննթեր եւ զիշխանական հրամանսդ ի վերայ ածեր (էջ 4): Որ դրուատէ իշխանին իմաստասէր բարքն «որ այդքան յոգնահանձարս գտար ի յետին ժամանակիս առ խուզմանս իմաստիցն խորս... որ այդքան պատուես զիմաստութիւն, մինչեւ յաղքատաց եւ ի ներքեւելոց եւս որսալ ախորժես» (էջ 3), Նա հմուտ է իմաստութեան եւ ճիշտ ծագմամբ. «... որում ոչ անհմուտ եւ զքոյդ գիտեմ ճիսութիւն, զոր յաստեացս բաղբրկեալ ունիս հայրենական պերճանօք յղիացեալ» (էջ 3):

Հեղինակը հակառակ սիրալիւր յորդորանաց՝ չէ համարձակած ձեռնամուխ ըլլալ աշխատութեան, զոր գեր ի վերջոյ համարած է իւր եւ իցէ կերպով: Բայց ի վերջոյ կը պարտուի «իշխանական հրամանաց» առջեւ. Թէեւ «բանեմ, առ հրաժարումն յայդքան ծայրագոյն եղեալ ի քոյդդ ներող լողութենէ... բունն հարից զնորհաց սուրբ Հոգւոյն...» (էջ 4—5):

«Ոչ գտի հնարս ինձ պատճառելով ըստ նախկին գաղափարութեան՝ հրաժարել եւ ի բաց դառնալ սակս անձին տկարութեան» (էջ 4): Ի մէջ կը բերեմ Յառաջաբանին խօսքերը թարգմանչի գրչէն (էջ 5—6):

Զսա (չՆանա) թախանձեալ մեծին Բագրատայ, որ ի տանէն Բագրատունեաց, այր (որ) իշխանաց երբեմն ի բարբարոս ազգէն Հագարացուց անուանեալ, որպէս թէ այնու զնա ատանալ նմա (Բագարատայ) զմեկնութիւն սրբոյ ի մտի եղեալ՝ վաղվաղակի ի ձեռն ուժգին պա-

հոգ եւ աղօթից, ջան ոչ փոքր յանձին բերէ՝ շրջագայութեամբ երից ամաց՝ յածեալ ընդ անապատս (վանօրայս) յերկրին Միջագետաց, ուր եւ յուսայր իսկ զգիւտ գրոյ ուղղափառ վարդապետացն, եւ հանդիպեալ խնդրոյն առաջնորդութեամբ վերին խնամոցն, շարագրէ համաբար ի բազմաց հաւաքելով՝ մի ըստ միօջէ ունով զՄեկնութիւն Յոհաննեան սրբոյ Աւետարանին, փոխաբերելով յասորի լեզուոյն ի հազարական լեզու:

Բազարատ Բագրատունի հաւանօրէն ստացաւ Մեկնութիւնս, արարերէն լեզուաւ գրուած, 816—817 թուին: Այնուհետեւ անձնատուր եղաւ անիկա քաղաքական գործերու: Այս մասին յաջորդիւ աւելի ընդարձակ:

(Հարսնակէտ) 4. Ն. ԱԿՈՆԾԱՆ

ՄԱՍԻՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ Բ. ԳՐԳԻՆ ՀԱՅԵՐԷՆ
ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Քննական ուսումնասիրութիւն:
(Հարսնակէտ)

§ 4. Ո՞ր լեզուէ եղած է հայերէն թարգմանութիւնը:

Կը շարունակենք ի վեր հանել յունարէն սկզբնագրին հետքերը:

Ե, 1. «Եւ ժամանակաբ երկրորդ քաղստեան՝ Անտիօքոս յերկրն եգիպտացոց առաքէր,» փխ. եւ ընդ ժամանակն ընդ այնսիկ կատարէր Անտ. զերկրորդ արշաւանն յեգիպտոս = Περὶ δὲ τὸν καιρὸν τοῦτον τῆν δευτέραν ἔφοδον ὁ Ἀντίοχος εἰς Αἴγυπτον ἐστείλατο. Հայ թարգմանիչը περὶ նախորդութեան կը կապէ նաեւ δευτ. ἐφ., որով «առաքէ», կը մնայ առանց խնդրի, անշուշտ վասն զի չէր գիտեր, որ թէեւ στέλλω = առաքեմ, բայց στέλλεσθαι ἔφοδον = արշաւանս դնեմ: — 4. 8. «Եւ աքեալ թաքեալ», a կ'ուղղէ. հետացեալ՝ Բայց «եւացեալ», ի առաջնութեան վկայ է Ա, 12, որուն վրայ խօսեցանք: Յուն. բնագիրը հոս բարդութիւններ կը ներկայացնէ. συνεξέβρασθη 62, 64, 93, ἐξέβρασθη 44, 55, 71, 74, 106, 243. Compl. Al. — 4. 14. «Եւ չորս բիւրս ի վա-

ճառի ոչինչ պակաս լաւութեամբ քան զսպանեալն վաճառեցին», փխ. «չորս բիւրս մարդախոշոշ ձեռք անկան, եւ թուով ոչ նուազագոյնք քան զսպանեալն վաճառեցան = τέσσαρες μὲν ἐν χειρῶν νομαῖς, οὐχ ἦττον δὲ τῶν ἐσφαγμένων ἐπράθησαν. Հայուն «ի վաճառի» պիտի համապատասխանէ ἐν χειρῶν νομαῖς, զոր սխալմամբ νόμοις կը կարգայ եւ կը մեկնէ՝ օրէնք ձեռաց = վաճառ... ἦττον կը համարի բաղդատական χαχόςի (ոչինչ պակաս լաւութեամբ) մինչդեռ հոս բաղդատական կաս լաւութիւն — 4. 16. «Բաշխէին», փխ. բաշխէ πλείωνι — 4. 16. ἐπεδίδου կարդացած է ἐπέδιδον: — 4. 20. «Ուղղութեամբ» անյարիր թարգմանութիւն, որ ծագած է ἐπανωρθώθη = կանգնեցի, ἐπανωρθώσει կարդալէ: — 4. 24. «ՉՄաշուէ», Դուրեան, էջ 249. «Վերեւի «մս-սօրչի» բառը յատուկ անուն մը կարծուած է. ուղղելը՝ զեղեռնագործն»: Փոխանակ վերջին բառիս պիտի առաջարկէի «զգլուխ չարեացն»:

Զ, 30. «Սկսաւ խաւսել ի Տէր», յուն. εἶπε τῷ κυρίῳ = ասէ Տեառն (յայտնի է եւն): Թարգմանիչը τῷ κυρ. կը կապէ εἶπε իբր անձնական հեռաւոր խնդիր, մինչ յերականին այդ տրականը φανερόν է կախուած է:

Ե, 6. «Ի ծառայս իւր մսի թարի», Յուն. παραχαλεῖται այս իմաստն ունի, բայց հոս, քիչ մը վարը եւ եր. Օր. ԼԲ, 36. per metonymiam consequentis pro antecedente կը նշանակէ «գլխալ», — 4. 8. «Ի նոյն տանջանս տանջեալ վախճանէր», փոխ. «զտանջանս, որ զկնի գային, ընդունէր», կամ «ի տանջանս, որ զկնի գային, տանջէր», յուն. «τὴν ἐξῆς ἔλαβε βάσανον»: Հայուն «վախճանէր», կը ցուցնէ, որ նա ἐξῆςի ներկան կարծած է ἐξέμει, փոխ. ἔχω. — 4. 36. «Ասն կենացն յաւիտենից եւ ի վերայ իւր կտակարանացն Աստուծոյ անկեալ կան ուխտի կտակարանացն», Յուն. «ἀενναίου ζωῆς ὑπὸ μίσησιν ἁμαρτιῶν» = ընդ օրինօք (կամ διαθήχην θεοῦ πεπτώχασιν) Աստուծոյ յաւիտենից ուխտի կտակարանացն) Աստուծոյ «Անկեալ կան», նիցն կենաց բաժանորդ եղեն»: «Անկեալ կան», սովորական իմաստն է πίπτωի, որ հոս փոխաբերաբար գործածուած եւ արատավոր կերպով սեռական խնդիր առած է (ἀεν. ζωῆς):

Ը, 9. «Նա վաղվաղակի իբրեւ անոյր զհրովարտական, զնիկանովք զառողկեանց», Վերջին հայցականը կը մնայ օրոյ վրայ. αποΖη զայս զգալով սեռականի վերածած են իբրեւ յատկացուցիչ. «զհրովարտական զնիկանով յատկացուցիչ». «զհրովարտական զնիկանով յատկացուցիչ» այսու սակայն յաջորդ «ի ձեռն գու-